

vam ettiren Hz. Osman askerlerin maaşlarını yıllık 100 dirhem arttırmıştır. İlk dönemlerde en düşük asker maaşı 200 ile 300 dirhemdi. Ordu, mecburi askerlik sistemine geçilen Emevîler devrinde kabile esasına göre düzenlenen aylık, birkaç aylık yahut yıllık maaş ödenen ve "mürtezika" adı verilen askerlerden oluşmaya başlamıştır. Muâviye b. Ebû Süfyan'dan itibaren Abdülmelik b. Mervân döneminin sonuna kadar askerlere tahsis edilen maaş miktarlarında önemli artışlar gerçekleştirilmişse de Emevîler'in sonlarına doğru bunlarda ciddi oranda düşüşler olmuş, ekonomik sıkıntılar yüzünden ödemeler bazan gecikmeli olarak yapılabilmıştır. Daha önce bir piyadenin yıllık 1000 dirhem olan maaşı 500 dirheme kadar düşmüş ve maaş yerine geçmek üzere iktâ uygulaması yaygınlaştırılmıştır. Araplar'a ve mevâlîye aynı şekilde davranılan önceki dönemin aksine Emevîler mevâlî ile Araplar arasında ayırım yapan bir siyaset benimsemiştir. Abdülmelik zamanından itibaren bazı bölgelerde savaşlara katılan mevâlî Divânü'l-cünd'e kaydedilmemeye, kayıtlı olanlara da düşük maaş ödenmeye başlanmıştır (İbn Abdürabbih, V, 148). Ömer b. Abdülaziz seferlere katıldıkları halde rızık ve atıyyeden mahrum bırakılan mevâlîye maaş ve erzak tahsis ederek askerler arasında eşitliği sağlamıştır.

Abbâsiler iktidara gelince çoğunluğunu Arap olmayan unsurların oluşturduğu düzenli ve maaşlı bir orduya dayanmış, ilk zamanlarda piyadelere erzakları dışında aylık 80 dirhem, süvarilere bunun iki katı ücret tahsis edilmiştir. Abbâsiler'in ikinci yarısından itibaren askerlere ödenen maaş miktarlarında azalma olmuş, bunun üzerine Emevîler'in sonlarına doğru başlayan maaş yerine iktâ verme usulü yaygınlaştırılmıştır. Muktedir-Billâh zamanında maaşların ödenebilmesi için haraç gelirleri damân ve mukâtaa usulleriyle nüfuzlu şahıslara havale edilmiş, ardından askerlerin maaşlarının iktâ ve timar sistemiyle ödenmesi usulü yaygınlaşmıştır. Mürtezikaya mensup olan askerlere ödenecek maaş ve erzakın miktarı ile ödeme zamanı Divânü'l-ceyş (cünd) tarafından belirlenir, bu gruba mensup askerlerden hasta olanların maaşları da ödenir, öldürülen veya ölenlerin hakları vârislerine intikal ederdi.

Fâtımîler döneminden itibaren rızık teriminin yerine "revâtib" (maaş, tayin, vazife) kelimesinin kullanımı yaygınlaşmış, bürokraside görev alan memurların yanı sıra askerlere maaş ödemeleri ve erzak

tahsisatı Divânü'r-revâtib tarafından yapılmıştır (Kalkaşendî, III, 165). Fâtımîler devrinde memurlara, kadınlara ve büyük emirlere maaşlarına karşılık olarak iktâlar verilir. Mısır donanmasının başında görev yapan ve Fâtımîler döneminde "emîrül-ceyş", Memlûkler döneminde "nâzirül-ceyş" unvanı verilen kumandanlara 20 dinar maaş ödeniyordu. Zengiler'de Divânü'r-revâtib sivil bürokrasinin maaşlarını öderken askerlerin maaşlarının dağıtımını Divânü'l-mâl tarafından yapıyordu. Eyyûbiler'de askerî ve sivil kesimin maaşlarının ödenmesi Divânü'l-ceyş'in (Divânü'l-iktâ ve r-revâtib) göreviydi. Eyyûbiler'den sonra iktisadî müesseseleri büyük ölçüde askerleştiren Memlûkler döneminde ise askerlere ödemeler yine Divânü'l-ceyş, diğer ödemeler Divânü'n-nazar tarafından yapıyordu.

Selçuklular'da Divân-ı İstifâ sivil kesimin, Divân-ı Arz ise askerî kesimin maaş ödemelerini gerçekleştiriyordu. Belirlenen maaşları denetleyen Divân-ı İşrâf bazan ödemelerde tasarrufa gidilmesini isterdi. Gazneliler ile Hindistan'da kurulan diğer müslüman Türk devletlerinde askerlerin maaşları Divânü'l-ceyş, maaş ödemeleri dahil olmak üzere diğer giderler müstevfî tarafından düzenlenirdi. Hârizmşahlarda memurların ve emeklilerin maaşlarının belirlenmesi yetkisi vezire aitti. Divân-ı Arz askerlerin erzak ve mevâcibiyle ilgileniyordu. Selçuklular'da maaş için "idrâr" (çoğulu idrârât) terimi yaygındı. Memlûkler'de memur ve askerlere verilen maaş için kullanılan "mevâcib" kelimesi Osmanlılar tarafından benimsenerek "ulûfe, vakıflardan veya devlet bütçesinden verilen aylık" anlamında "câmekiyye" ve "bürokraside görev alanların maaş ve tayinleri" anlamında "vazife" terimleriyle birlikte kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* (Abdülaziz b. Muhammed er-Rahbî, *Fıkhü'l-mülûk* içinde, nşr. Ahmed Abîd el-Kübeysî), Bağdad 1973-75, I, 307-310, 335; II, 21-22, 414-416; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, III, 138, 214, 226, 231, 234, 262; VII, 280; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 221; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 432; IV, 206, 466; VI, 559-560; İbn Abdürabbih, *el-İkâdü'l-ferid* (nşr. Abdülmeccid et-Terhîni - Müfîd M. Kumeyha), Beyrut 1407/1987, IV, 186; V, 24, 148, 180-181; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem* (nşr. Ebû'l-Kâsım Emâmî), Tahran 2001, V, 221, 449; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *el-Vüzerâ'* (nşr. Hasan ez-Zeyn), Beyrut 1990, s. 15-27, 48-49; Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 79; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 654-655; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 502; VIII, 68-69; Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Stretü's-Sultân Celâiddin Mengüberti*, Pa-

ris 1891, s. 233; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ali Abdüssâtir v.dğr.), Kahire 1408/1988, VIII, 124, 317; IX, 24; XI, 184; XIII, 52, 139, 325; XIV, 282, 306; İbn Haldûn, *Mu'kad-dime*, II, 927-928; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), III, 165, 565-566, 598-600; IV, 51-53; IX, 337-338; C. Zeydân, *Târîh*, I, 156-157, 181-183; II, 138-146; H. Horst, *Die Staatsverwaltung der Grosselgügen und Horazmşâhs: 1038-1231*, Wiesbaden 1964, s. 26, 37, 39-40, 85, 120; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 155-162; Mustafa Fayda, "Hz. Ömer'in Divân Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, II, 172-173; Dayfullah Yahyâ ez-Zehrânî, *en-Nafa-kât ve idâretühâ fi'd-devleti'l-Abbâsiyye*, Mektepe 1406/1986, s. 469-470; Osman Turan, *Türkiye Selçuklular Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 56, 58-59; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), I, 133, 272, 379, 578, 579; II, 101, 350; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkjaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 199-202; Ahmet Aydın, *Klasik Dönemde Kadî (Hakim) Maaşlarında İzlenen Politika ve Uygulamalar*, İstanbul 2004, tür.yer.; Cengiz Kallek, *İslâm İktisat Düşüncesi Tarihi*, İstanbul 2004, s. 59-61.

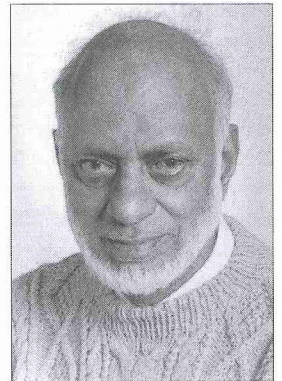
MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

RIZVÎ, Seyyid Âsâr Abbas

(1921-1994)

Hindistanlı âlim.

Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletinde Jaunpûr'a bağlı küçük bir köyde dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Jaunpûr'da tamamladı. *Ekbarnâme* müellifi Ebû'l-Fazl el-Allâmî hakkında hazırladığı teziyle Agra Üniversitesi'nde doktor unvanını aldı (1950). Bir müddet Uttar Pradeş eyaleti Eğitim Bakanlığı'nda idareci ve müfettiş olarak çalıştı. Hindistan Başbakanı Nehru'nun isteği üzerine 1957'deki Hint ayaklanmasının tarihini yazmaya başladı. "Indian Freedom Struggle in Uttar Pradesh" başlıklı bu çalışmasıyla doktora sonrası için verilen "D. Litt" unvanını kazandı. Cammû-Keş-

Seyyid
Âsâr
Abbas
Rizvî

mir Üniversitesi Tarih Bölümü'nde hocalık yaptı. Londra'da School of Oriental and African Studies'te çalıştığı yıllarda (1961-1962) tanıştığı Profesör A. L. Basham'ın davetine uyarak Avustralya'ya gitti (1967). Emekliye ayrıldığı 1986 yılına kadar Canberra'da bulunan The Australian National University'de Asya-İslâm tarih ve medeniyetle ilgili dersler verdi, Center for Research and Teaching of Oriental Studies'in kuruluşunda yer aldı ve çok sayıda doktora öğrencisi yetiştirdi. Zaman zaman Hindistan ve İran üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. 1969'da Avustralya İnsan Bilimleri Akademisi üyeliğine seçildi. 1980'de Canberra'da eserlerinin basımı için Marifat adlı bir yayinevi kurdu. Çalışmalarını emeklilik döneminde de sürdüren Rizvî sık sık İslâm'ın kutsal beldelerini ziyaret etti. İmam Ali er-Rizâ hakkında araştırma yapmak için gittiği İran'ın Meşhed şehrinde vefat etti (3 Eylül 1994).

Hindistan'ın İslâmî dönemi tarihi, tasavvuf tarihi, mimarisi, islah hareketleri, Bâbürlü tarihi ve Hindistan'ın sosyokültürel tarihi gibi alanlarda önemli eserleri bulunan Rizvî, üzerinde çalıştığı konular hakkındaki titiz araştırmaları ve çalışma konusuna ilgili seyahatleriyle tanınır. Otuzdan fazla kitap ve bilimsel dergilerde çok sayıda makale neşretmiş olup başlıca eserleri şunlardır: *Source Book on Medieval Indian History* (I-X, Aligarh 1955-1962); *Indian Freedom Struggle in Uttar Pradesh* (I-VI, Lucknow 1957-1961); *Muslim Revivalist Movements in Northern India in the 16th and 17th Centuries* (Agra 1965); *Fatehpur Sikri* (New Delhi 1972); *Religious and Intellectual History of the Muslims in Akbar's Reign 1556-1605* (New Delhi 1975); *Iran: Royalty, Religion and Revolution* (Canberra 1980); *Shah Wali-Allah and His Times: A Study of Eighteenth Century Islam, Politics and Society in India* (Canberra 1980); *Shah 'Abd al-'Aziz: Puritanism, Sectarian Polemics and Jihad* (Canberra 1982); *A History of Sufism in India* (I-II, New Delhi 1978-1983); *Landmarks of South Asian Civilizations: From Prehistory to the Independence of the Subcontinent* (New Delhi 1984); *A Socio-Intellectual History of the Isna Ashari Shii's in India* (I-II, Canberra 1986); *The Wonder that was India. Volume II, a Survey of the History and Culture of the Indian Subcontinent from the Coming of the Muslims to the British Conquest, 1200-1700* (London 1987); *Shi'ah dar Hind* (Qum

1997). Rizvî ayrıca *Cambridge History of Islam* (I-II, Cambridge 1970), *The Cultural History of India* (Oxford 1975) ve *World of Islam* (London 1976) gibi eserlere bölümler yazmış, *The Encyclopaedia of Islam (E²)*, *Türkiye Diyanet Vakti İslâm Ansiklopedisi (DİA)* gibi ansiklopedilerde maddeleri yayımlanmıştır (bu madde müellifin aile fertlerinden, çalışma arkadaşlarından ve eserlerinden edinilen bilgilerle yazılmıştır).

DİA

RİBÂ

(bk. FAİZ).

RİBÂT

(الرباط)

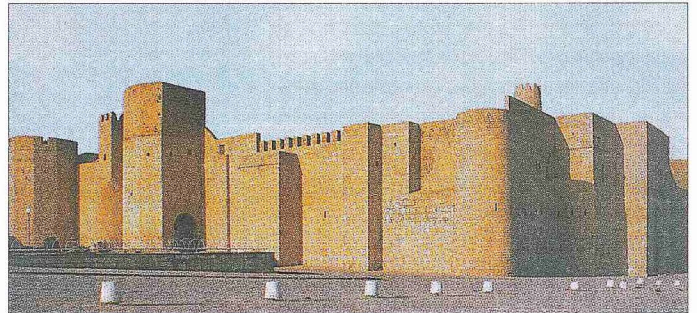
Sınır boylarında ve stratejik mevkiilerde askerî amaçlı müstahkem yapılara verilen ad.

Sözlükte “düşman saldırılarını önlemek için sınır boylarında nöbet tutmak” anlamında masdar olan ribât kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de “ribâtü'l-hayl” (cihad için bağlanıp beslenen atlar) şeklinde geçer (el-Enfâl 8/60). Aynı kökten “râbitü” emri de (Âl-i İmrân 3/200) “Cihad için hazırlıklı olun” şeklinde açıklanmıştır. Ribât terimi hadislerde, Allah yolunda savaşmak için atların hazır tutulmasının yanı sıra daha çok “nöbet tutmak” ve “sınır muhafızları” anlamlarında kullanılmıştır: “Allah yolunda bir gece nöbet beklemek (ribât) bir ayı oruç ve ibadetle geçirmekten daha hayırlıdır. Murâbıt ölünce dünyadaki ameli ve rızıkı devam eder, kabir azabından da emin olur” (Buhârî, “Cihâd”, 73; Müslim, “İmâre”, 163). “Allah yolunda sınırdaki bir gün nöbet tutmak dünyadan ve onun üzerinde bulunanlardan daha hayırlıdır” (Buhârî, “Cihâd”, 73). Diğer bir hadiste her ölenin amelini sona ereceği, Allah yolunda ölen murâbıtın amelini ise kıyamet gününe kadar ar-

tarak devam edeceği ve kabir azabına uğratılmayacağı bildirilmiştir (Tirmizî, “Fezâ'ilü'l-Cihâd”, 2; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 16). Sınır boylarında askerlerin atlarını bağlayıp nöbet tuttıkları mekânlara ve buralarda inşa edilen müstahkem yapılara ribât, cihad sevabı almak için ribâtlarda toplanan gönüllü askerlere de murâbıt adı verilmiştir. Hz. Ömer zamanında sekiz eyaletin her birinde savaşa hazır 40.000 at bulunduğunda atla Irak bölgesindeki Berâzrûz Ribâtı'na giden Urve b. Ebû'l-Ca'd el-Bârîki gibi bazı sahâbîlerin bu maksatla at besledikleri kaydedilmektedir (İbn Sa'd, II, 195; VI, 34). Bu dönemde başta Suriye sahilindeki merkezler olmak üzere sınır şehirleri birer ribât sayılmış, cihad ve ribât kelimeleri birbirinin yerine kullanılmıştır.

Başlangıçta cihad için hazır tutulan atların bağlandığı ve murâbıtların konakladığı basit çadırlardan ibaret olan ribâtlar giderek müstahkem yapılara dönüştü. Bu tip ribâtlar önce Bizans'a karşı Suriye ve Kuzey Afrika sahillerinde yapılmaya başlandı. Hz. Osman zamanında özellikle Bizans saldırılarına açık Suriye ve Mağrib sahillerinde Bizans'tan kalma kalelerin yanı sıra yeni askerî binalar (ribâtlar) inşa edildi. Sûr ve Sayda'daki sahil kalelerini tahkim ettiren Suriye Valisi Muâviye b. Ebû Süfyân, Cebele'de eski Bizans kalesinin dışında bir kale ve askerî binalar yaptırıp içine askerler yerleştirdi (Belâzürî, s. 173-174). Emevîler döneminde Suriye ve Irak'ın kuzeyindeki sınırlarda ribât niteliğinde kale ve karakollar yapıldı. Kuzey Afrika'nın fethinin ardından Akdeniz sahilinin güvenliği kurulan ribâtlarla sağlandı. Ukbe b. Nâfi', Kayrevan şehrini bir ribât olarak inşa ettirdi (İbn İzârî, I, 19). Mâverâünnehir'de ticaret yolları üzerindeki menziller ve Türkistan'daki koruma duvarlarıyla çevrili çiftlikler askerî amaçla kullanıldı ve bu sınırlara da ribâtlar inşa edildi.

Abbâsiler devrinde de Kuzey Afrika sahillerinde çok sayıda ribât yapıldı. 179 (795) yılında Abbâsî Valisi Herseme b. A'yen ta-

Münevver
Ribâtı -
Tunus